

Daniel Ellsberg

Végítéletgép

FORDÍTOTTA RÁCZ JUDIT

Daniel Ellsberg

Végítéletgép

ATHENAEUM

A fordítás alapjául szolgáló mű
Daniel Ellsberg: *The Doomsday Machine*
Copyright © Daniel Ellsberg, 2017

This translation is published by Athenaeum Kiadó Kft. by arrangement
with Bloomsbury Publishing Inc. All rights reserved.

Hungarian translation © Rác Judit, 2017

Minden jog fenntartva.

Kiadta az Athenaeum Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
Tel.: 1-235-5020
www.athenaeum.hu
www.facebook.com/athenaeumkiado
athenaeum@lira.hu

ISBN 978 963 293 330 6

Felelős kiadó: Szabó Tibor Benjámin
Felelős szerkesztő: Kal Pintér Mihály
Lektor: Szenes Zoltán
Műszaki vezető: Drótos Szilvia
Borítóterv: Patti Ratchford
Nyomdai előkészítés: Tóth Viktor

Készült az AduPrint Nyomda Kft-ben, 2018-ban
Felelős vezető Tóth Béláné

Sok katona és tábornok fejében ez az élmény hozzájárult a harcolók és nem harcolók közötti különbségtétel morális jelentőségének amortizálódásához. Az első világháborúban részt vevő katonák úgy érezték, hogy a francia, belga vagy más hadszíntereken elpusztított társaik tömeggyilkosságok áldozatai. Még akkor is, ha ezek az emberek egyenruhában haltak meg. 1916. július elsején, a somme-i csata első napján húszezer brit katona halt meg, és további negyvenezer megsebesült vagy eltűnt. Néhány hónapon belül ebben a hadjáratban, ahol időnként elmozdult a harcfront hol az egyik, hol a másik irányba, a két szemben álló fél összes áldozatának száma elérte az egymilliót. Egy évvel később, a passchendaele-i hadjáratban Sir Douglas Haig tábornok olyan helyre küldte embereit Flandriába, ahol az ágyúzás szétrombolta a lövészárkokat. Az esős évszak méteres mélységű sártengerre változtatta a harcmezőt. Minden aknagödör azonnal víztócsává változott, némelyik olyan mély volt, hogy egy-egy ember elmerülhetett benne. Szó szerint áthatolhatatlan akadályt képeztek mindkét oldalról – egymástól valójában pár száz méterre – gépfegyverekkel fedezett, szögesdrótos barikádokkal védve. Így folyt a háború nap nap után, hónapról hónapra. Haig főtitiszteinek tanácsára – akik egyébként szinte soha nem jártak a lövészárkokban, hanem a hátszéli főhadiszállásukon tartózkodtak – ideküldte a sárba, a gépfegyverek elé az embereit, akik akár egy délelőtti folyamán tízezerrel pusztultak el.

Repülők szálltak a csatateret fölé, különböző feladatokkal: felderítés, lövészállások azonosítása, időnként gránátok lehajtása. Úgyszólván elkerülhetetlen volt, hogy a pilóták, ahogy letekintettek a sárban haldokló vagy az ágyúik mellett gubbasztó katonákra a bűzös lövészárkokban, ezt gondolhatták: kell hogy legyen jobb módja a hadviselésnek.

A repülőgépek és a nagy légi járművek tervezői és gyártói számára a válasz egyszerű volt: maguk a repülők, a nagyobb, hosszabb hatótávolságú és nagyobb bombákat szállítani képes gépek jobb lehetőségeket kínálnak, mint azok, amelyeket a Nagy Háborúban használtak. Az ilyen repülők átrepülnek a szögesdrótok és a megmerevedett lövészárkok fölött, megtámadhatják a katonákat támogató polgári gazdaságot. Ez volt az úgynevezett *stratégiai bombázás*: nagy hatótávolságú bombázók megkerülik a frontokat, és messze a harcban álló földi erők mögött támadnak célpontokat.

Ennek az új elvnek az egyik legkorábbi hirdetője egy Giulio Douhet nevű olasz tábornok volt, később egy rövid ideig Mussolini légügyi biztosa és a bombázógépgyártó, Giovanni Caproni üzlettársa. Douhet lefektetett néhány alapelvet, amely találónak kapta a doktrína elnevezést, mivel a katonai légierő tagjainak egy jelentős csoportja számára gyakorlatilag a hittételek

dogmaszerű jellegével bírt. Ez a hit kellett ahhoz, hogy kialakuljon a légi hatalom kultusza.

Az egyik ilyen elv volt, hogy a bombázó jellegzetességeiből adódóan az a fél tesz szert behozhatatlan előnyökre egy harcban, amelyik először tud masszív erővel támadni. Afelől viták voltak, hogy mit kellene először támadni, de Douhet a városokra helyezte a hangsúlyt, már csak a *hatás* kedvéért is – vagyis az ellenfél akaratát, elszántságát kell megbénítani, nem csak a harci képességét.

Douhet javaslatai nyilvánvalóan ellentétben álltak az igazságos háború nemzetközi jogban lefektetett alapelveivel, elsősorban a nem harcolók szándékos meggyilkolásának feltétel nélküli tiltásával. Mégis, olyan repülősök köreiből, mint a brit Lord Trenchard és az amerikai légi hadműveletek franciaországi irányítója, Billy Mitchell tábornok, a légierő stratégiai használata egy jobb hadviselési formának tűnt.

A kontinentális hatalmak számára – amelyeknek a hadereje elsősorban a földi hadseregekből állt – ez nem volt jó válasz arra az új stratégiai rendszerre, amely a szárazföldi harcokat átalakította. A náci Németország villámháborús támadásában Franciaország ellen a támogató repülőökkel megerősített harcokcsik, egy földi parancsnok irányításával, hatékonyak bizonyultak. De a repülősök számára az az elmélet volt elfogadható, hogy ha megfelelően használják a légierőt, az *önmagában* meg tud nyerni egy háborút, de legalábbis döntő hatással lesz a következményekre.

Douhet örült (Capronit hallgatván, aki jó repülőgépezetlet akart kötni mindenkivel, az Egyesült Államokat is beleértve), hogy egy igen nagy repülőnyi jelentős bombarakományt tud elszállítani – egytonnányi vagy még több robbanóanyaggal – magasan az ellenfél hátszágára fölé, és ott képes ledobni a *rakományt* a fővárosra és más nagyvárosokra. Douhet és mások azzal érveltek, hogy több százezer tonnányi robbanóanyagot jelentő, de aránylag csekély számú bomba olyan pánikot kelthet, hogy az teljességgel összezavarhatja az ellenséges erők központjait, és hatalmas politikai nyomást gyakorolhat a vezetőkre a tekintetben, hogy fejezzék be végre a háborút. Valamivel több tonna pedig szükség esetén egyszerűen megsemmisíthetné a kijelölt városokat.

Azok az emberek, akik ezt a stratégiát javasolták – amelyet szinte mindenki más felfoghatatlan barbarizmusnak tekintett –, ellenállhatatlan vágyat éreztek az iránt, hogy saját légierőjük legyen, hogy kikerüljenek a szárazföldi hadvezetés alól. A repülősök úgy érezték, hogy a gyalogság és a tüzérség nem érti a légierőben rejlő potenciált. Már magukat a gépeket sem értették, és

nem tudták, mit lehet elérni a távolsági nehézbombázókkal. Továbbá azok a repülőgépek, amelyeket ezek az emberek hatékonyak gondoltak, nagyon drágák voltak. És ez nemcsak azt jelentette, hogy kizárólag a nagyon gazdag országok engedhettek meg maguknak ilyen bombázókat, de még közöttük is erős verseny indulhatna a forrásokért a többi haderőnem katonai vezetőivel, akik a tankjaikra, tüzérségükre és hadihajóikra kértek pénzt. Így ezeknek a repülősöknek hamar rögeszméjükké vált, hogy külön, önálló légierejük legyen, saját bürokratikus szervezettel, amely a költségvetés megfelelő megosztásáért küzd.

Végül a saját haderőnem indoklására magasabb szintű döntési és költségvetési hatalmat akartak, hogy megoszthassák a szárazföldi hadműveletektől független stratégiai missziójuk döntő, győztes potenciáljába vetett hitüket. Ez nagyon erős ösztönzést adott nekik, hogy mintegy hittételként buzgón propagálják azt az egyelőre kipróbálatlan doktrínát, amelyre kevés bizonyíték volt, vagyis hogy megfelelő számú, sok bombát messzire szállítani képes repülővel hatékonyan és gyorsan meg lehet nyerni egy háborút. Douhet elméletei a világ minden országában csábítónak tűntek a repülősök számára, de végül csak Anglia és az Egyesült Államok vállalkozott arra, hogy egy ilyen célra haderőt építsen ki.

Az önálló haderőnem hívei *stratégiai* kifejezéssel a légierő független hadászati szerepére utaltak, azon túl, ami harctéri célként volt megjelölve. Ez utóbbit taktikai bombázásnak hívták, és lényegében a hadsereggel szoros együttműködésre használták. A *stratégiai* szót máig is így használjuk, amikor nagy hatótávolságú, általában nagyobb robbanófejek szállítására utalunk, szemben a *taktikai* vagy *harcmezőn használandó* atomfegyverekkel, amelyek rövidebb hatótávolságúak, és kisebb az erejük. Az összes használat ebből a bizonyos légi hatalmi doktrínából indul ki – abból a stratégiából, hogy az ellenség civil társadalmának gazdaságát kell támadni.

Ennek a stratégiának a katonai hatékonyságát kétféleképpen értelmezték. Douhet és Hugh Trenchard tábornok (utóbbi a brit *Királyi Légierő atyja*) a civil bátorság és a háborút támogató szándék megtörését hangsúlyozta, bár Trenchard az ellenség termelőképességének elpusztítását is sürgette. A doktrínát az amerikai légierőben másképp értelmezték a második világháború előtt és alatt: eszerint nagyon pontosan kell célozni az ipari központokat, amelyek persze polgári célpontok voltak, de közvetlenül a háborút támogatták. Ilyenek voltak például a repülőgépgyárak.

Az amerikaiak azt hitték, hogy a Norden bombavető célzókészülékeik rendkívül pontosan tudnak célozni – ezt hívták *uborkáshordó-bombázásnak*,

mert állítólag egy uborkáshordót is pontosan el tudtak vele találni. A gyakorlatozaskor nemcsak egy ipari központ szétlövését, hanem egy bizonyos épület egy bizonyos sarkának eltalálását is gyakorolták. Úgy gondolták, hogy kevesebb mint kilencvenméteres hibaszázalékkal el tudnak találni egy célpontot. Ez pedig annyit jelentett, hogy egy bizonyos pontra irányított bombák fele a célponttól kilencven méteres hatósugarú körön belül esik le. Ez elég távolinak számított, ha az azokban az időkben használt bombák korlátozott robbanóerejére gondolunk. Egy százméternyire leesett háromszáz kilós bomba nem feltétlenül okozott kárt a célzott objektumban, de a hibaszázalék azt mutatta, hogy meglehetősen nagy számú bomba ennél közelebb esik le.

Douhet doktrínájának egy másik eleme az volt, hogy ha elegendő bombát szórunk le, az ellen nincs hatékony védelem. Ahogy Stanley Baldwin, az angol miniszterelnök mondta 1932-ben, *a bombázó mindig átjut a légvédelmen*. Az amerikaiak úgy gondolták, a Norden rendszerrel nagyon nagy magasságból tudnak bombázni oda, ahová az ellenség légvédelme már nem ér el. És egyáltalán, úgyis csak néhány bombázónak kell célba találnia ahhoz, hogy a polgári lakosságot megtörje, és az iparra döntő hatást gyakoroljon.

Persze civilek is meghalnak, még ha nem is őket tekinthetjük kijelölt célpontnak. Néhány bomba eltéveszti a kijelölt gyárakat. És azokban a gyárakban is civilek dolgoznak (bár az ipari háborúban a légiőrök támogatói tőlük megtagadták a nem harcoló státuszt). De a polgári célpontokra irányuló bármilyen támadás, akár az ipar megbénításának, akár a civil bátorság megtérésének céljával, egyértelműen megsérti a hadviselés korábbi alapelveit.

Ám ezeket a stratégiákat megpróbálták erkölcsi szempontból igazolni: jobb, ha megölünk néhány civilt, és gyorsan befejezzük a háborút, semmint hogy aggályosan és aprólékosan megkülönböztetjük a civileket a katonáktól, és ezzel az első világháború megismétlésére kárthatjuk mindkét országot. Vagyis az volt az etikai meggyőződésük, hogy ez a modern hadviselés leghumanusabb, sőt az egyetlen erkölcsös módja. Ebben a megközelítésben kevesebb ember halna meg mindkét oldalon.

Ez az érvelés azon a feltételezésen alapult, hogy a bombázás hamar lezajlik, és viszonylag kevés bombával. Ez pedig olyan hiedelmekre támaszkodott, amelyeket az angol és amerikai tervezők egyaránt osztottak:

- az angol és az amerikai bombázók el tudják viselni a nappal repülő légvédelem által okozott károk arányát;
- nappal megfelelő pontossággal el tudják találni az ellenséges támaszpontokat és gyárakat;

- ha szükséges, éjjel is megtalálják a városokat és ipari központokat, így megsemmisíthetnek gyárakat;
- a légvédelmi tűz fölött kötélekben repülő amerikai B-17-esek megfelelően fel vannak vértvezve (*repülő erődöknek* hívták őket) arra, hogy nagy hatótávolságú elfogó repülőök nélkül is elhárítsák az ellenséges támadásokat, és csak csekély veszteséget szenvedjenek el;
- az amerikai bombázók miközben az európai kontinens fölött a légvédelemmel harcolnak, rossz időben is képesek arra a bizonyos *uborkáshordó-pontosságra*, amit az arizonai sivatagban, jó időben demonstráltak;
- elég pontosak ahhoz, hogy a német ipari hálózat kritikus csomópontjait és stratégiai helyeit el tudják pusztítani, és így képesek megbénítani a hadiipart;
- a nagy robbanóerős és tűz segítségével az éjszaka repülő angol bombázógépek képesek a német lakosság nagy részét elkergetni otthonából, és ezzel megtörni a német háborús akaratot;
- a német (és később a japán) lakosság sokkal érzékenyebb a bombázások idején, mint a kínaiak, spanyolok vagy az angolok.

E feltevések mindegyikét – a stratégiai bombázás híveinek hittételeit – kivétel nélkül döntően cáfolták a második világháború első éveinek tapasztalatai. De a bombázás nemcsak folytatódott, hanem egyre jobban elterjedt.

* * *

A háború első néhány évében (az amerikaiak csak 1943-ban léptek az európai hadszíntérre) az angolok hadviselésének fő eszköze a bombázás volt. Miután a gyalogosaikat 1940-ben Dunkerque-nél kiűzték a kontinensről, ez maradt az egyetlen lehetőségük. Ezt pedig erős politikai motivációk is támogatták. Szembe kellett szállniuk azzal az általános hiedelemmel, hogy Hitler úgymint megnyeri a háborút, különösen a kezdeti, 1941-es oroszországi sikerei után. 1940–41-ben az angolok számára nagyon fontos volt, hogy potenciális amerikai szövetségeseiknek megmutassák, teljes erejükből harcolnak, és támogatásra érdemesek. Mint ahogy 1941 közepétől kezdve az oroszoknak is megmutatták. Képesek veszteséget okozni a németeknek, még ha nem is akkorát, mint a keleti fronton. Ezeket az üzeneteket pedig csak a bombázók tudták közvetíteni. Miután 1941 végén az amerikaiakat is megtámadták, még mindig lényeges volt megmutatni, hogy Angliát támogatni éppen olyan fontos, mint saját fegyverkezésüket.

Lord Trenchard, akinek sikerült már az első világháború alatt független státust kivívnia a brit légierő számára (Amerikában ez csak 1947-ben sikerült a légierőnek), egyetértett Douhet-vel abban, hogy a stratégiai bombázással nemcsak az ellenség termelőerejét kell erőteljesen csökkenteni, de a lakosság körében általános rossz hangulatot kell gerjeszteni. (Ő *hangulatról* szólva *erkölcsi hatásról* beszélt: *az erkölcsi hatás aránya a fizikai hatáshoz viszonyítva húsz az egyhez*. Ami furcsán hat az amerikai olvasó számára, hiszen az *erkölcsi hatás*, amiről beszél, a polgári lakosság szándékos legyilkolásával jár.) Így aztán az angolok által 1939. szeptember 2-án Roosevelt elnök felhívására küldött válasz, miszerint nem bombázzák a civil lakosságot, meglehetősen korlátozást jelentett a brit bombázók gyártójának számára, amely már felkészült nehézbombázók, például az 1942-ben üzembe helyezett négymotoros Lancaster gyártására.

Hitler nem tette magáévá ezt a stratégiai bombázási doktrínát, nem is készült erre. Nem is volt négymotoros bombázója, olyan nehézbombázója, amelyet az angolok és amerikaiak már az 1930-as években terveztek. Német-, Francia-, Orosz- és Olaszországban a katonai parancsnokok és politikai vezetők úgy vélték, hogy ez a doktrína *értelmetlen*. *A polgári lakosság nem hátrál meg könnyen, egyébként is nagyon drága fejlesztés, és nem lesz igazi hatása. A repülőket a harcokcsik és a gyalogság támogatására, fedezésére kell használni*. Angol és amerikai repülősnézőpontból ez a gondolkodás egyszerűen szárazföldi haderőnemi szolgálati elfoglaltságnak bizonyult: maradi és anakronisztikus volt. Pedig visszatekintve igaz. Költség-haszon szempontjából a légierő nézetei egyszerűen tévesek voltak. Mindenesetre csak az angolok és az amerikaiak készültek fel nehézbombázók tervezésére, és pedig nem Hitler agressziójára válaszként – ez jóval azelőtt elkezdődött, hogy Hitler hatalomra került volna.

Hitler a maga részéről eleinte nem akart kölcsönös támadásokat kiváltani. Mégis, a háború első hónapjában a repülői – rövid és közép-hatótávolságú bombázók – Varsó központját lőtték, amit a gyalogosai körülvettek. Technikailag igaz volt, hogy a polgári lakosság szándékos megtámadásának két évszázada érvényben lévő törvényi tiltása alól volt egy gyakorlati kivétel: azokat a városokat, amelyek nem adták meg magukat tüzérséggel lehetett támadni, mintegy példaként azok számára, akik addig szintén nem akarták megadni magukat. Hitler az ostrom részének tekintette ezt a támadást, bár ezúttal inkább a levegőből hajtotta végre, nem szárazföldi tüzérséggel. A németek a megfélemlítő politikai hatáskeltés kedvéért – hogy jelezzék a kö-

nyörtelenséget – széles körben mutogatták a filmeket, ahol zuhanórepülésben bombázzák Varsó központját, az emberek pedig menekülnek az utakon. (Hitler később súlyos árat fizetett ezért a propagandasikerért.) Ezzel együtt Hitler nem akart városok stratégiai bombázásába fogni a háborús körzeten kívül. Azt viszont tudta, hogy a britek erre készülnek. Tudta, hogy a városai sérülékenyek, és nem akarta, hogy a német lakosság lelkiállapotát és támogatását próbára tegyék az efféle bombázással. Egy évvel később, a Franciaország elleni csatában – és később, amikor az Anglia elleni villámháborúra készült – egy rendeletben megtiltotta, hogy kifejezett engedélye nélkül városokat támadjanak.

A háború első nyolc hónapjában mindkét oldal úgy érezte, hogy jobb elkerülni a városok megbüntetését. Még Varsó támadása után, 1940 tavaszán a brit főparancsnokság nem akarta *lehúzni a kesztyűt a kezéről*. Az angolok ezt a kifejezést használták arra, amikor a bombázók parancsnokságának végül megengedik, hogy úgy használja a bombáit, ahogy Trenchard akarta – meg ahogy barátja, Winston Churchill (aki 1919-ben légügyi miniszter volt, Trenchard pedig a légügyi hivatal vezetőjeként az alárendeltje).

A Varsó elleni támadásával Hitler azt szerette volna megmutatni, mi vár azokra a városokra, amelyeket úgymond védenek. Amikor a németek május 14-én Rotterdamt bombázták, a város szintén ostrom alatt állt. Hollandia nem volt hajlandó megadni magát, bár már folytak a tárgyalások. A német szárazföldi parancsnok, Rudolf Schmidt tábornok elrendelte a bombázást. Ám miközben a bombázók már úton voltak, Schmidt megpróbálta visszahívni őket, mert úgy érezte, az ellenfél katonái hamarosan megadják magukat. De már késő volt. A bombázók fele nem kapta meg az üzenetet. Bár Schmidt violaszín jelzőfényeket küldött figyelmeztetésként, hogy térjenek vissza, a pilóták nem értették, és elpusztították Rotterdam központját. Ez volt az egyik ritka alkalom, amikor a németek bocsánatot kértek a holland néptől.

A holland sajtó először azt írta, hogy harmincezren haltak meg. Valójában az áldozatok száma az ezret sem érte el, ám a túlzó bejelentés igen nagy felhárdulást keltett, és Anglia bejelentette, hogy nem érzi magát elkötelezetteknek sem az amerikai elnöknek tett ígéret, sem az addig követett politika mellett. Rotterdam bombázásának másnapján, 1940. május 15-én a brit kormány bombázókat küldött Németországba, és repülőerőit első ízben irányította stratégiai célpontok ellen, sűrűn lakott területekre. A kesztyűt tényleg lehúzták.

* * *

Sokáig követtem a stratégiai bombázás jelenségét. Először amikor elborzadva néztem London náci bombázását, azután amikor a légiőr által pénzelt RAND Corporationnél hozzájutottam a szigorúan titkos tanulmányokhoz. Az egyik legjobb beszámoló a stratégiai bombázáshoz vezető útról Fritz Sallagar *The Road to Total War: Escalation in World War II (Út a totális háborúhoz. A II. világháború eszkalációja)* című munkája, amely nagy hatást gyakorolt rám, amikor a RAND-nél olvastam. A titkosítás alól feloldott R-465-PR jelű RAND-jelentés évszáma 1969, de én vagy tíz évvel korábban olvastam mint belső dokumentumot.

Jó néhányszor beszélgettem Fritz Sallagarrel erről. Olyan tanulságokat keresett a második világháború kapcsán, amelyek rávezetnek, hogyan alakult ki a nukleáris eszkaláció, és hogyan vezetett oda, hogy egy konvencionális háború atomháborúvá fajuljon. Elsősorban az érdekelte, hogyan lehet egy háborút korlátok közé szorítani és ellenőrzés alatt tartani. Vajon hogyan eszkalálódik egy helyzet félreértések, félremagyarázások, vezetési és irányítási hibák miatt, mint például az előbb leírt rotterdami bombázás? Winston Churchill számára is – aki ekkor még csak négy napja volt miniszterelnök – ez adta az igazolást ahhoz, hogy a Királyi Légierőt (RAF) rászabadítsa német polgári területekre, ahogy azt már régóta szeretne volna. *Egyvalami fogja visszatartani és legyőzni [Hitlert], ez pedig a nagy nehézbombázók végletesen tisztító, gyilkos támadása,¹³⁴ ebből az országból a náciak hazája ellen. Képesnek kell lennünk arra, hogy ezzel az eszközzel térdre kényszerítsük...*

Az mindenesetre nagyon fontos volt az angol közvélemény és sok hivatalos személy számára, hogy az új brit politika a kölcsönösség jegyében kezdődött el. Így kell visszafizetni nekik; törvényesen tesszük, sőt, gyakorlatilag kötelező is számunkra. *Ha ő ilyen módon háborúzik, akkor nekünk is így muszáj, mondta Churchill.*

Aznap, amikor a németek megtámadták Franciaországot és Németalföldet, az angolok repülőgépekről bombázták Freiburg német várost. A náciak azzal vádolták a szövetségeseket, hogy megszegték a védtelen városok megkímélésének ígérését. Csakhogy a bombázást valójában a *német* Luftwaffe követte el tévedésből, mert egy navigációs hiba következtében azt hitték, egy francia célpontot lőnek. (A német szolgálatos parancsnoknak negyven évbe került, amíg 1980-ban elismerte a hibát és a hamis jelentést.)

Az efféle költséges tévedésekre való hajlandóság 1940. augusztus 24-én is megmutatkozott, amikor német bombázók egy olajfinomító elleni támadásban kisodródtak a tervezett pályáról, és végül londoni házakra dobták a bombáikat. Hitler, aki ekkor még mindig szeretne volna elkerülni a meg-

torlást, a legszigorúbban megtiltotta London bombázását – ezt a lehetőséget későbbre tartogatta. Mégis ez a támadás volt az, amely a Berlin elleni első brit bombázásokat kiváltotta augusztus 25-én, azután a rá következő napon, majd hat további támadást a következő tíz nap folyamán.

Az ötödik bombázás után Hitler azt mondta: *ha folytatják, százszorosan fogunk megfizetni mindezért.*¹³⁵ *Ha nem hagyják abba a bombázást, löni fogjuk Londont.* Churchill folytatta a támadásokat, és két héttel az első támadás után, szeptember 7-én elkezdődött a villámháború, az első szándékos támadás London ellen. Hitler ezt úgy állította be, mint a Berlin elleni brit támadásra adott választ. A brit támadásokat viszont úgy kommunikálták, mint a London elleni állítólag szándékos német támadás retorzióját.

Az angolok stratégiai bombázásainak kezdetén volt még némi vita a két különböző felfogás között: az egyik oldal hitt abban, hogy a civil társadalmat katonailag célkeresztbe lehet venni, a másik, ahová a légerő domináns csoportja, sőt a bombázók parancsnoksága is tartozott, még mindig ahhoz csatlakozott, amit amerikai doktrínának hívhatnánk. Ez utóbbit Billy Mitchell tábornokhoz kapcsolták, aki azt képviselte, hogy nem az embereket, hanem az ipari létesítményeket kell támadni. Az angolok már 1940-ben egyértelműen rájöttek, hogy Douhet tézise, miszerint a védelmet figyelmen kívül lehet hagyni – mert a repülők úgymint mindenén át fognak hatolni –, egyszerűen téves. Olyan sok repülőt veszítettek a nappali bombázáskor, hogy át kellett térniük az éjszakai bombázásra.

A németek eleinte nemigen voltak képesek az éjszakai elfogásra; a vadász-repülőiknek egyszerűen nem volt megfelelő radarjuk, következésképpen a brit gépek meglehetősen biztonságban voltak éjszaka. Ezzel viszont az volt a probléma, hogy ilyenkor nehezen tudták a gyárat, de akár a kisebb vagy közepes városokat is azonosítani. A navigációs képességük még holdfényes éjszakákon is sokkal kevésbé volt megbízható, mint ahogy azt gondolták.

Bár ezek a navigációs módszerek sokat javultak az idők során, még mindig nem eleget. Még ha meg is találták a megfelelő várost, a városon belül megtalálni valami konkrét célpontot, és éppen oda ledobni a bombákat, miközben kerülgetni kellett a légvédelmi tüzet, már lehetetlennek bizonyult. Későbbi képfelkötő felderítések során kiderült, hogy bombáiknak mindössze egyharmada hullott a céltől ötmérföldes távolságon belül.

Freeman Dyson a második világháborúban fiatal matematikusként a brit bombázásokat támogató elemzői stábjában dolgozott, majd később fizikusból avanszált atombomba-tervező mérnökké. Visszaemlékezéseiben mesél arról, amikor a felderítőik által készített fotók segítségével vizsgálták a bombák

találati pontosságát. A referensek aztán egy a katonai vezetők számára készült térképet mutattak, amelyen a célba vett gyár köré egy öt kilométeres sugarú kört rajzoltak. Dyson szerint a jelenlévők közül valaki megjegyezte, hogy nincs valami sok találat azon a körön belül,¹³⁶ jobban tennék, ha inkább egy másfélszer akkora kört rajzolnának.

Mint említettem, ha egy 500 vagy 750 fontos bomba csak százméternyire robban is fel, gyakorlatilag semmi hatással nincs a célpontra. Vagyis a céltől 1-6 kilométerre lévő emberek esetleg azt sem veszik észre, hogy megtámadták őket. Az eredményeket a bombázógépek személyzetének jelentéseire alapozták. Ők arról számoltak be, hogy megsemmisítették ezt vagy azt a gyárat, esetleg elpusztították egy adott gyár valamelyik szárnyát. Csak akkor derült ki, hogy valójában *semmit* nem találtak el abból, amire céloztak, amikor utólag Spitfire repülőgépeket küldtek fotós hírszerző küldetésekre. Hát igen, tényleg nem találtak el semmit abból, amire céloztak, legfeljebb véletlenül.

1941 nyarán, amikor az amerikaiak még nem léptek be a háborúba, de az oroszokat már támadták a náciak, az angolok nagyon szerették volna folytatni Németország bombázását. Amikor felismerték, hogy éjjel nem tudják az egyes gyárat bombázni, áttértek egy másfajta célpontra. Már nem azon gondolkodtak, hogy olajfinomítókat vagy csapágygyárat támadjanak-e, inkább a szállítási vonalakat célozták.

Ezeket a célpontokat a stratégiai bombázás gondolatának megjelenésétől kezdve fontosnak tekintették. Ám ekkor azért váltak elsődleges célpontokká, mert a nagy elosztó és rendező pályaudvarok meg a vasúti gócpontok a városok közepén voltak. Ha ezeket célozták, nem feltétlenül találták el őket, de valamit biztosan eltaláltak, vagyis a bombák nem egy mező közepén értek földet, mint a legtöbb azok közül, amelyeket városzéli gyárokra irányítottak. És ezekhez jött az, amit *bónusznak* hívtak: az emberek, akiket megöltek. Igen, civilek, de azért ellenségnek számítottak. És némelyik talán háborús munkás is volt.

A döntéshozók és a tervezők között voltak, akik úgy gondolták, eleve az embereket kell célozni, de 1941-ben ez még csak egy kisebbségi álláspont volt a brit légierőn belül.

Sallagar a következőképpen mutatja be a britek hivatalos álláspontját a légitámadások történetében:

Ha egyáltalán szükség lenne stratégiai bombázásra,¹³⁷ akkor abba a polgári lakosság is belehal – tehát kórházakat, templomokat, műemlékeket is érne találat. A légierő személyzete, Sir Richard Peirse tábornok-képviselővel együtt, úgy gondolta, hogy ami elkerülhetetlen, az egyben kívánatos is,

de csak amennyiben a fő cél, vagyis a katonai célpontok – erőművek, rendező pályaudvarok vagy olajfinomítók – megsemmisítésének *mellékterméke* marad.

Egyszóval polgári lakosságot eltalálni nem volt hiba, sőt rendben volt, de csak akkor, ha nem volt *szándékos* – azaz a cél és a szándék az erőmű bombázása volt. Mindeközben a bombázóparancsnokság főparancsnoka, Sir Charles Portal tábornok képviselővel együtt már 1940 szeptemberében úgy gondolta,¹³⁸ hogy ez a *melléktermék* – vagyis az emberek – a valódi és fő termék. Véleménye szerint ezt már a korábbi német akciók, a villámháborúk (Blitz) indokolták, és a stratégiát az eredményeik is igazolni fogják. (Furcsa módon ezt az álláspontot az sem gyengítette, hogy a londoni Blitz valójában nem érte el a célját. A brit kurázsi, és a termelés hatékonysága nem csökkent.)

Sallagar idézi az 1941-es új brit direktívát, amely nagyvárosi célpontokat jelöl meg. Itt a legfontosabb feladat az volt, hogy súlyos anyagi kárt okozzanak. A bombázóparancsnokságot arra utasították, hogy *nagy mennyiségű tűzbombát használjon,¹³⁹ és a támadásait nagy kiterjedésű tűz okozására összpontosítsa, úgy, hogy a végén a tűzoltók ne tudják eloltani a tüzet, és ezzel lehetőséget teremtsenek arra, hogy a lángok egyre jobban elterjedjenek.* Sallagar megjegyzi, *a légielő parancsnoksága még mindig ózkdodik attól, hogy nyíltan pártolja a polgári lakosság megtámadását, de hajlandó átvenni a német taktikát, amely igen sikeres volt a brit városok polgári lakosságának pusztításában.*

Joseph Göbbels, a náci propagandaminiszter közben rendkívül részletesen és széles körben biztosított nyilvánosságot annak, amit a németek a terror-támadások szörnyű hatásának neveztek. Állításait nem volt nehéz ellenséges propagandának bélyegezni, bár Németországból és a megszállt területekről megkérdőjelezhetetlen beszámolók is jöttek azzal kapcsolatban, hogy a bombák és gyújtóbombák következtében sok civil is meghalt. Az amerikai jezsuita, John Ford és az angol pacifista, Vera Brittain¹⁴⁰ erőteljes szavakkal ítélte el azt, ami történt. Ám az amerikai és angol polgárok túlnyomó része nem hitt a szövetséges bombázási politika ilyen értelmezésének és bírálatának, hiszen az amerikai és angol hatóságok határozottan cáfolták őket.

A háború vége felé, amikor a brit parlamentben és az amerikai kongresszusban kérdéseket tettek fel ezzel a politikával kapcsolatban, az amerikai és brit hatóságok mindig ugyanannak a magyarázatnak valamilyen formájával válaszoltak: *Igen, a hadviselés során valamennyi ártatlan ember is meghalt. Ilyen a háború. Mindig ilyen volt. Ám noha ez nagyon szerencsétlen és sajná-*

latos dolog, az a helyzet, hogy ezt a fajta hadműveletet a németek vezették be. Agresszív háborút folytatnak. Ők kezdték, és csak visszakapták, amit velünk műveltek.

Persze nem éppen azokat a polgárokat ölték meg, akik ezt művelték velünk. Azt elmismásolták, hogy a német politika nem állt a német lakosság demokratikus ellenőrzése alatt. Csak azt hangsúlyozták, hogy a németek támogatták Hitler politikáját, amikor győzelemre állt, és ez igaz. Úgyhogy megérdemelték ezt a sajnálatos, de elkerülhetetlen büntetést. Ám mi igyekszünk, saját alapértékeinknek megfelelően, minden tőlünk telhetőt megtenni azért, hogy minimalizáljuk a polgári áldozatok számát, miközben a lehető legpontosabban célzunk, légvédelmi tűz közepette, gyárakra, olajtartályokra és kikötői létesítményekre.

Ez nem volt igaz. Mégis, 1941-ben az Egyesült Királyság vezetői sokáig ezzel áltatták magukat. Ám eljött az idő, amikor magukat már nem szédítették, a közvéleményt pedig az egész háború alatt félrevezették. A modern hadviselés kora – ami szerintem a mai nukleáris veszély korának megelőző korszaka volt – bizonyos értelemben 1942. február 14-én kezdődött.

Nem a városok bombázása – ahogyan Sanghajban, Guernicában és máshol láttuk – kezdődött el azon a napon. De elmondható, hogy a városi lakosság szándékos bombázása, mint egy nagy ipari hatalom hadviselésének fő eseménye, 1942. február 14-én kezdődött azzal a brit direktívával, amelyről először Sallagar kéziratában olvastam 1959-ben, RAND-beli irodámban.

A dokumentum a légierő direktívája volt, amelyet később megerősített a vezérkar és a civil védelmi bizottság:

A BOMBÁZÓPARANCSNOKSÁGNAK:

A hadműveletek elsődleges célja most az ellenséges terület polgári lakossága, különösképpen pedig az ipari munkásság hangulatának befolyásolása. Ennek a célnak az érdekében... mellékelünk... egy listát a kiválasztott célterületekről...

A listán szereplő négy elsődleges célpont a Ruhr-Rajna-vidék fontos városa volt. Itt kezdődött az a gyakorlat, hogy városokat neveztek meg célpontként: nem gyárakat, konkrét épülettömböket, hanem városokat. Persze azokban az időkben a robbanóanyagok nem tudtak egy egész várost elpusztítani, ahhoz több száz berepülés kellett. Az atomfegyverek tették először lehetővé, hogy egyetlen bombával le lehessen rombolni egy várost, és amikor a háború után elkezdtek atomháborús terveket írni, célpontként már csak egész vá-

rosokat jelöltek meg. De ez a gyakorlat az említett direktívával kezdődött, amelyhez a légierő főparancsnoka a következő, kézzel írott megjegyzést fűzte: *Nem akarunk félreértést a tekintetben, hogy egy légitámadás városok vagy konkrét célpontok ellen indítandó-e.* Még tovább is magyarázta a bombázóparancsnokság új parancsnokának, Arthur Harris tábornoknak, aki a rá következő héten lépett hivatalba:

Az új bombázási direktívával kapcsolatban,¹⁴² felteszem, világos, hogy a célpontok épített területek, nem pedig például hajógyárak vagy repülőgépgyárak... Ezt tegye világossá, ha még nem értenék.

Sallagar hozzászól: *Nem kellett aggódni azért, hogy Harris tábornok félrelolvasná a direktíva szándékát, hiszen az megegyezett saját álláspontjával.* Harris bombázó, ahogyan később nevezték, már évek óta úgy gondolta – különösen, amióta csodálattal tanulmányozta a Coventry elleni német támadást –, hogy egy konkrét ipari terület elpusztítása nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is keltené a kívánt hatást. Szerinte amit a bombázóknak támadni kell, azok nagyobb területek, és ennek jelentősebb hatása volna, mint ha pusztán egyes gyárakat pusztítanának el. Ez volt a háború megvívásának helyes módja – a lehető legtöbb német város lehető legnagyobb részének lerombolása.

Webster és Franklin légiháború-történészek a direktíva kiadásának dátumára, 1942. február 14-ére *a légtörténet jelentőségteljes dátumaként*¹⁴³ utalnak. Az is volt, valóban, mert ezzel kezdődött egy olyan támadássorozat Németország ellen, amely mellett a Luftwaffe London elleni támadásai szánalmasnak tűntek.

A Blitz kilenc hónapja alatt az Angliára dobott bombák minden tonnájához képest Anglia és az Egyesült Államok, főképp Anglia, száztonnányi bombát dobott német városokra. Több mint félmillió német – polgári személy – halt meg.

Egy bombázási direktíva ekkor jelölte ki először a legsűrűbben lakott városrészeket¹⁴⁴ mint az egyes támadások és a teljes offenzíva elsődleges célpontjait. Az elkerülhetetlen kivételekkel (mint a normandiai invázió támogatása) ez maradt a bombázóparancsnokság elsődleges célja a háború további éveiben.